

Den tyranniske sukkerfabrikant

Johan Jørgen Holst (1702-1767)

Trekantshandelen

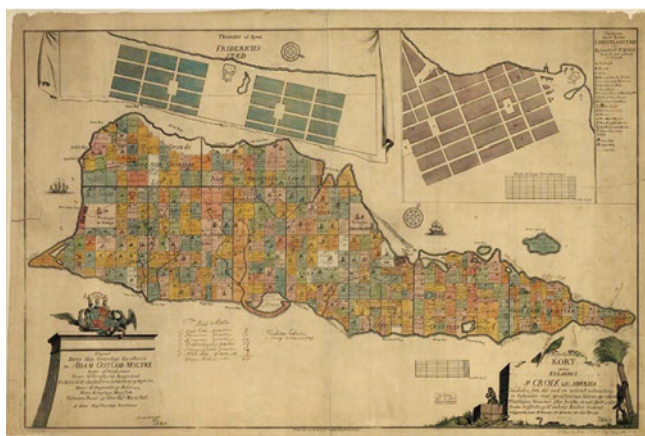
"Sukkerhuset" grundlagdes i merkantilismens tidsalder i anden halvdel af 1700-tallet, hvor kongen forsøgte at fremme erhvervslivet ved rundhændede bevillinger og koncessioner til foretagsomme erhvervsfolk. I denne periode var Danmark også blevet kolonimagt med kolonier i Vestafrika og Caribien og deltog i den indbringende trekanthandel, hvor man fragtede skydevåben og industrivarer til Vestafrika. Her ombyttedes de til slaver, der blev sejlet til Caribien, hvor de sled i sukkerrørsplantagerne. Siden blev råsukkret transporteret til København og raffineret. Byen bærer endnu præg af indtjeningen i form af prægtige palæer. Men højkonjunkturen kom også provinsen til gode.

Sukkerfabrikanten i Roskilde

Sukkerraffinaderiet i Roskilde er et godt eksempel herpå. Virksomhedens grundlægger hed Johan Jørgen Holst. Han blev født i 1702 og ernærede sig sidenhen som fuldmægtig for Nikolaus Gersdorff, der havde en dobbeltstilling som stiftamtmand over Sjællands Stift og amtmand over Københavns Amt. Holst giftede sig den 8. november 1747 i Vor Frue kirke i København med den 34-årige præsteenke, Maren Andersdatter Lange. Hun var et godt parti og havde tilmed ingen børn med den gamle præst. Holst blev herved indgiftet i de førende kredse i Roskilde, idet hans kone var datter af købmand og ældste rådmand i byen, Anders Ras-

Sukkerskålen, det nye statussymbol i de rige købmænds husholdninger i 1700-tallet. Her en sukkerskål udført af Julius C. Buffa, sølvmed i Roskilde fra 1777. Holst sørgede for indholdet. Foto: Flemming Rasmussen.

Sct. Croix i Dansk Vestindien, hvor råsukkret kom fra, var inddelt i lodder under danskertiden. Jo flere lodder, des rigere plantageejer. Kort: Beck, I. M.: Kort over Eylandet St. Croix udi America. Med planer over Friederichsstæd og Christianstæd. Tilegnet Adam Gotlob Moltke. 1767.

Gerhard Lammers skydeskive fra Roskilde Fugleskydningsselskab i året 1806 forestiller efter al sandsynlighed Christianssted på Sct. Croix. Lammers var fuldmægtig ved postvæsenet, og hans tilknytning til Dansk Vestindien er ukendt. Måske har han været der som embedsmand i sine unge dage, måske var han bare fascineret af troperne. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

mussen Lange, der havde sin købmandsgård i Algade 17. Fruen havde to brødre, Rasmus Lange, der blev student fra Roskilde Latinskole og siden læste teologi, men alligevel endte som købmand og borgmester i Roskilde fra 1763, og David Lange, der blev købmand og endte som ældste rådmænd i Roskilde. To dage efter brylluppet blev Holst udnævnt til kommerceråd og blev herved placeret i sjette rangklasse (ud af 9). Parret fik to børn, Else Marie født i 1750 og Christian Andreas født i 1752.

Sukker var dengang en dyr luksusvare. Der var allerede en del sukkerraffinaderier i København, som gik godt. I 1750'erne blev handelen på Dansk Vestindien, hvor råsukkret kom fra, givet fri. Da det herved blev lettere at skaffe råsukker, besluttede Holst at oprette et sukkerkompagni i Roskilde. Det krævede en kongelig koncession. Den opnåede han på visse betingelser: Han måtte kun importere råsukker fra Dansk Vestindien. Han måtte ikke sælge det færdige sukker i mindre partier end 20 pund – løssalg var således forbudt – og han måtte ikke sælge sit sukker i København og andre byer, hvor der i forvejen var sukkerraffinaderier. En-

delig opnåede Holst fritagelse for importtold og skattefrihed for sine medarbejdere. Da Holst manglede kapital, dannede han et aktieselskab i 1761.

Vurderingssagen

Kommerceråden erhvervede en grund i Sct. Ols Stræde. Her opførtes Sukkerhuset i hastigt tempo i 1763. Samtidig indkøbtes udstyr til sukkerraffinering. Den 29. november var byggeriet og indretningen så vidt, at Holst anmodede magistraten om at få foretaget en taksation af fabrikken, så der kunne tegnes en brandforsikring. Allerede dagen efter forelå en liste over fem vurderingsmænd: en tømrer, en murer, en klejnsmed, en snedker og en kobbersmed.

De mødte op den 6. december sammen med byskriveren. Vurderingen fik et ret dramatisk forløb, idet både tømrermester Anders Olsen og murermester Johan Høhne nægtede at vurdere en bygning, som de ikke anså for færdigbygget og slet ikke færdigindrettet. Det kom til en meningsudveksling med den temperamentsfulde Holst, der kaldte Olsen for en gammel kælling og Høhne for en slyngel under en meningsudveksling, der fik de to håndværkere til at udvandre. Et par

Sukkerhuset omkring forrige århundredskifte med telefonantenne på taget. Der var tale om solidt byggeri, der kunne overleve senere tiders ombygning til andet brug, endog brandstation i begyndelsen af 1900-tallet. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fugleskydningen i Roskilde foregik ved havnen i slutningen af 1700-tallet. Her ses Halkjærs skibsbro i forgrunden på Peder Fischers skydeskive fra 1801. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

dage efter indberettede de samme håndværkere episoden til stiftamtmanden. Magistraten udpegede i stedet to nye vurderingsmænd for at få sagen afsluttet.

Men hermed var sagen langt fra slut, idet stiftamtmanden sendte håndværkernes indberetning til udtalelse i magistraten. Nu kom Holsts svogerskab med brødrene Lange ham til gode. Svogrene holdt med Holst. De sendte et svar den 25. december vedlagt et brev fra Holst, hvori han anklagede de to håndværkere for at have optrådt groft og truende over for ham. Magistraten svarede, at den anså de to mestre for at have været ulydige, når de ikke ville foretage den forlangte vurdering. Der krævedes både en undskyldning fra mureren og tømreren i al offentlighed under en rådstuesamling, hvor byens borgere var forsamlet foran rådhuset for at tage stilling til kommunale anliggender, og erstatning for forsinkelse af vurderingen.

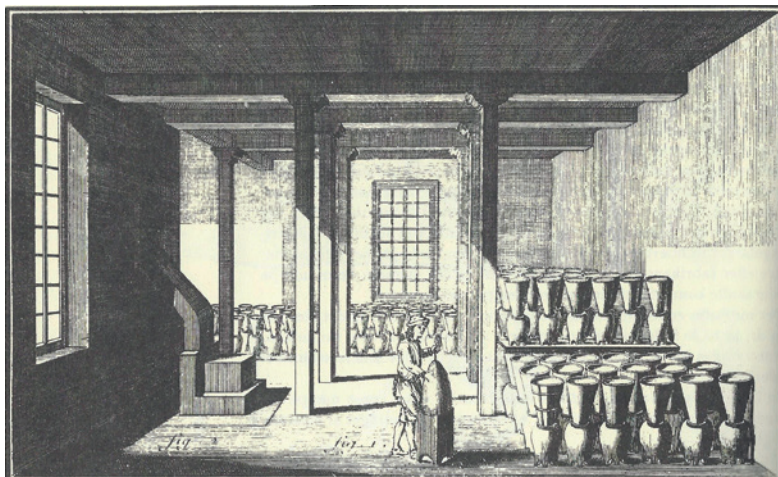
Stiftamtmanden sendte svaret til udtalelse hos de to håndværkere. De svarede i overensstemmelse med deres første klage. Kilderne tier om udfaldet, men sagen er formentligt endt i al fredsommelighed. Selve vurderingen var allerede blevet udført to dage efter første forsøg med de nye vurderingsmænd i stedet for de to uvillige.

Skibsbroen

Firmaet fik også eget skib – kaldt for “Roeskilde Ark” – til at fragte stenkul og råsukker fra København til Roskilde. Imidlertid stødte Holst på en ny væsentlig hindring: Roskildes gamle skibsbro var i så dårlig stand, at den praktisk talt var ubrugelig til af- og pålæsning af varer. Derfor måtte de handlende køre hestekøretøjerne helt ud til skibene, så hestene stod i vand til bugen, og varerne var i stor far for at blive våde.

Holst og hans meddirektører appellerede nu til stiftamtmanden for at få ham til at pålægge bystyret at reparere skibsbroen. Han sendte skrivelsen videre til magistraten. Denne indkaldte borgerne til en rådstueforsamling for at orientere om forslaget. Få dage efter indløb en protestskrivelse underskrevet af 117 (skatte)borgere (heriblandt den forurettede tømrermester Anders Olsen), der ikke havde behov for en skibsbro, og som derfor heller ikke ville betale for istandsættelsen.

Som modtræk sendte Holst og 10 af byens handlende en skrivelse til kongen om istandsættelsen. Forslaget fra kongen (i praksis Kommercekollegiet) gik ud på at lade bystyret

*Fremstilling af suk-
kertopper, som det ty-
pisk foregik i 1700-tal-
let. Gengivet efter
Dahl, Børge: Håndvær-
kets, handlens og indu-
striens udvikling indtil
1848. Historisk Sam-
fund for Roskilde Amt.
Årbog 2002.*

optage et lån til istandsættelsen. Afdrag og renter kunne finansieres ved at opkræve bropenge. Således fik byen en brugbar skibsbro i 1764.

Holst som arbejdsgiver

Det fornødne personale til sukkerfabrikationen blev ligeledes ansat: en bogholder, en sukkermester, fire svende, tre drenge, en gårdskar og en kone til at lave mad til dem. Produktionen kom godt i gang.

Holst var imidlertid en hård arbejdsgiver, og i 1765 gik sukkermesteren og hans hjælpere i strejke med den begrundelse, at de ikke som lovet havde fået bolig på fabrikkens grund. Igen kom de gode forbindelser til byens ledende mænd Holst til gode, og bystyret beordrede personalet tilbage til arbejdet og truede med korporlig straf. Men den stridbare Holst ønskede ydermere sukkermesteren fyret. På to møder mellem aktionærerne og arbejdsmændene blev Holsts klage over sukkermesteren læst op. Men aktionærerne ville ikke gå med til en fyring.

I frustration solgte Holst sine andele i selskabet med store tab, men forblev i direktionen til 1766, hvor han trak sig ud af firmaet og indledte en retssag imod de andre interessenter. Virksomheden havde heller ikke vist sig at være den guldgrube, som han havde drømt om. Dertil var udgifterne for store og indtjeningen for lille. Raffinaderiet fortsatte alligevel i en årrække, men måtte lukke i 1779. Den sidste ejer var Jens Pallesen Obel (se afsnittet "De flittige tobaksfabrikører").

Gården i Skomagergade

I 1766 var den entreprenante Holst for øvrigt i gang med et

*Sukkerarbejder med si-
rupspotte, form og fær-
dig sukertop. Tegning
gengivet efter Petersen,
Halvor: En skøn Suk-
kerfabrik. Roskilde
Sukkerraffinaderi
1763-1779. Roskilde
Museums Forlag 1992.*

Skomagergade 33 fotografert, da det var på tale at rive huset ned og erstatte det med et moderne hus. Til alt held vendte stemningen i byen i slutningen af 1970'erne, og interessen for fortiden blomstrede op. Det reddede det gamle hus, der blev restaureret og derpå fredet. Foto: Mik Eskestad 1974. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

andet projekt: Han havde købt en grund af sin svoger, borgmester Rasmus Lange, udstykket fra dennes købmandsgård, Skomagergade 31. Her på hjørnet af Skomagergade (nr. 33) og Ringstedgade ville Holst opføre sin egen købmandsgård. Imidlertid døde han i 1767 som en bitter mand, og enken måtte nu fuldføre byggeriet og slutte retssagen om sukkerfabrikken med hjælp fra sin bror. Maren Holst indgik forlig med fabrikkens interessenter og fik ca. en tiendedel af den krævede erstatning. Maren flyttede ind i sin nye gård. Den er med i brandtaksationen fra 1771, hvor hun står som ejer med titlen "Fru CommerceRaadinde Holst". Men allerede i 1775 solgte hun gården og henlevede herefter sine sidste år hos broderen i nabogården.

Eftermælet

Kommerceråd Holst er omtalt flere steder i lokalhistorikeren Hendrik Behrmanns bog om Roskildes historie fra 1832. Mindet om Holst var endnu levende i byen på Behrmanns tid, og kommercerådens exit fra Sukkerfabrikken var tilsyneladende ikke helt glemt. I hvert fald blev han tydeligt nok opfattet som en brovtende spekulant i den lille – måske lidt

Sukkerhuset og Liebes Gård (med porten) har haft forskellige funktioner gennem årene, men danner i dag en værdig ramme om Roskilde Museum. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Skomagergade 33, bedre kendt som Farver Hammers Gård (efter en tidligere ejer), hvor kunstnerkollektivet Jeppe holder til. Det er et af de få renæssancehuse, der stadig står tilbage i Roskilde.

Godt, at det ikke kom til at lide samme skæbne som så mange andre gamle købstadshuse i byen i 1970'erne. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

søvnige – by og ikke som en iværksætter, der ville skabe et moderne industriforetagende til gavn for byen. Således kan et eftermæle skæmmes af et voldsomt temperament.

Men der er et andet og meget bedre eftermæle efter kommerceråden, der vidner om kvalitet, nemlig Sukkerhuset og gården på hjørnet af Skomagergade og Ringstedgade, der ved et mirakel ikke blev nedrevet i 1970'erne, men i stedet blev fredet.

Kilder og litteratur:

- Danske Kancelli. Sjællandske Tegnelser 1766-68.
- Roskilde Byfoged. Justitsdokumenter 1767-83.
- Roskilde Raadstue. Brandtaxationsprotokol. 1761 og 1771.
- Roskilde Raadstue. Raadstueprotokol 1750-83.
- Sjællands Stiftsamt. Korrespondance vedr. Roskilde 1765-68.
- Bak, Aksel N.: Roskildepige i 1700-tallet. Jul i Roskilde. Årg. 55. 1981, s.19-23.
- Behrmann, H.: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde. København. 1832 (omtale af Holst s. 153 og 280).
- Bondesen, Peter: Farver Hammers gård. Bygninger og beboere. Historisk Årbog fra Roskilde Amt. 1976, s. 6-25.
- Holck, Hans: Dannemarks Speil eller Efterretning om den Verdslige Stand. For Aaret 1767. Sorø. 1767.
- Petersen, Halvor: En skøn sukkerfabrik. Roskilde Sukkerraffinaderi 1763-1779. Roskilde Museum. 1992.
- Suhr Andersen, Mogens: Farver Hammers Gård. Jul i Roskilde. Årg. 53. 1979, s. 13-15.